

Les llavors d'una identitat heterogènia: la Ribagorça i l'altre francès (segles XVI-XVII)¹

OSCAR JANÉ CHECA
Doctor en Història
UAB/Université de Toulouse – Le Mirail

"El año 1639 los franceses trataron de invadir nuestro país; con tal motivo se hizo un reclutamiento de soldados, se organizaron dos columnas de paisanos expertos, la primera y principal se dirigió a Benasque que era el punto más amenazado y la segunda a Arén por si los catalanes se venían a ayudar a los franceses. La columna de Benasque se impuso a los franceses y aunque intentaron la invasión en el territorio español no pudieron llevarla a cabo, y como los franceses se corriesen por los pirineos catalanes y quisieran penetrar en nuestro país por la parte de Arén, la columna que estaba allí salió en busca de los enemigos y logró hacerlos huir de toda la comarca".²

D'aquesta manera relatava el pare Castel, escolapi d'Areny de Noguera, l'entrada de les tropes franceses arran de la guerra francoespanyola de 1635. El rebuig i l'esforç per frenar França destaquen en les paraules contemporànies d'aquest habitant de la Ribagorça. Resulta així interessant observar com la memòria ha conservat una imatge com aquesta d'aquella guerra i del posicionament de la població local enfront dels francesos. Va ser realment així? Els veïns de França eren simples enemics fins llavors? Per què s'arriba fins aquella situació i com és que els francesos decideixen entrar militarment per la conca del Noguera Ribagorçana i Benasc? La identitat individual i col·lectiva que esgrimeix l'autor té una arrel que segurament és la suma de

1. Aquest treball forma part de les recerques realitzades per a la tesi doctoral, centrant-nos en el cas de la Ribagorça: *França i Catalunya al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, UAB-Université de Toulouse – Le Mirail, 2003, 743 p.
2. CASTEL DE LA VIRGEN MARÍA, P. Ramón: *¡Mi Patria! Apuntes geográficos e históricos de Arén*, Imp. Mariana, Lleida, 1923, p. 68.

fets històrics i polítics anteriors, on Catalunya, Aragó, Espanya i també França deuen haver tingut un paper rellevant.

Intentarem tot seguit “desconstruir” pas a pas aquestes paraules introductòries i atorgar-los un entorn identitari específic. I és que, d’alguna manera, aquestes línies trasllueixen un pensament eminentment subjectiu i de vegades errat ja que, en cap cas, el 1639, els catalans haurien ajudat les tropes franceses, atès que encara no s’havia establert cap acord entre Catalunya i França. Però, quin va ser el posicionament de la Ribagorça i per què? Per arribar a entendre correctament aquestes preguntes seria convenient fer una anàlisi prèvia i força teòrica de la relació entre “identitat”, memòria històrica i història pròpiament dita. Així serà més còmode centrar-se i fer-se una idea ajustada de l’exemple ribagorçà i el pes de França en la possible formació de l’autoreconeixement identitari dels habitants d’aquesta contrada pirinenca. Un pes que s’ha anat oblidant i minvant en detriment d’Espanya i dels conflictes entre Catalunya i Aragó pel domini de les terres de la Ribagorça, teòricament cabdals. En detriment, s’ha de veure aquest territori com un espai de frontera específic i pirinenc on han confluït i conflueixen encara interessos humans, polítics i culturals.

I. LA IDENTITAT I LA HISTÒRIA: UNA RELACIÓ PLENA D’AMALGAMES

Com es pot parlar d’identitat a l’època moderna i quin n’és l’interès? Quina és la relació de l’historiador i la història de les identitats i com la podem aplicar en el cas que ens interessa? La terminologia emprada pels investigadors gira al voltant de conceptes com *nacionalisme*, *etnicisme*, *sentiment nacional*, *identitat*, *sentiment identitari*, *patriotisme*, *patriotisme ètnic* o *identitat col·lectiva*. No ens podem ni devem espantar davant d’aquests termes, ja que llavors cauríem en la subjectivitat i manipulació dels nostres contemporanis. I aquí es tracta, precisament, d’analitzar al més finament possible i sense tabús idees que sovint se’ns intenta censurar. De què estem parlant, doncs? Quan s’estudia el sorgiment del nacionalisme es fa generalment sobre una època concreta, pensant que les arrels no poden anar més enllà en el temps perquè aquest és un fenomen contemporani.³ O, més aviat al contrari,

3. Fins i tot la terminologia pot adoptar interpretacions diferents si ens situem en una època actual o més antiga: RIVERA, Anna Maria: “Ethnie-ethnicité”, *L’imbroglio ethnique. En quatorze mots clés*, Editions Payot, Anthropologie, Lausana, 2000, pp. 97-114.

és necessari un aprofundiment en la història local de cada país, nació o comunitat que desprèn aires de nacionalisme? Podem acceptar que les actituds col·lectives tenen un punt de naixença en una sèrie de factors conjunturals o, com expressen alguns autors, arran d'un despertar de les consciències col·lectives que estaven adormides?

Tota aquesta sèrie d'idees, certament complexes, ha estat evocada fins ara de moltes maneres i, sobretot, emprant la terminologia que hem introduït. Sens dubte, però, la utilització d'un o altre terme mostra d'entrada un posicionament de l'estudiós: en general, quan es parla de "nacionalisme", es fa referència a fets contemporanis i posteriors, com a mínim, a la Revolució francesa; en canvi, l'ús de "patriotisme" pot fer referència a èpoques molt anteriors, ja que sembla transmetre una idea si més no arcaica. Tanmateix, aquest judici de valor que tot sovint s'ha fet i que des de fora, com a lectors, hem pogut fer, sembla estar corregint-se amb la introducció de nous conceptes i l'acceptació en l'ús de molts termes contemporanis per a èpoques menys modernes. Aquest seria el cas de l'expressió "nacions abans del nacionalisme" o "nacions sense nacionalisme" i, de manera més contundent, el "nacionalisme medieval" d'Adrian Hastings.

Amb això volem mostrar que per molt que es puguin posar tot tipus d'etiquetes als estudis sobre les nacions, tractant-se de l'època que sigui, aquestes van poder certament existir amb anterioritat a la fita clau de 1789. Una altra cosa seria analitzar si les nacions, fora de l'ús comú en la llengua que es féu del concepte, van ser conscients de llur existència en el col·lectiu de la societat o, si per una visió forana, se'n podria parlar com a tal en el seu conjunt. I, per descomptat, cal demanar-se, un cop més, quins aspectes —llengua, cultura, estatut polític i jurídic, expressió popular o altres— fan la suma exacta per a denominar nació a una comunitat ètnica o, com a mínim, definir els contorns de la seva identitat col·lectiva.

Avui en dia resulta complicat distingir societats en el món amb una arrel ètnica similar a les que tenen les comunitats occidentals europees. Les barreges i la facilitat en el desplaçament geogràfic fan més feixuga la tasca d'entreveure quines són les nacions, malgrat que tinguin un nom, una categoria política o una jurisprudència, si s'escau. Se sobreposen moltes comunitats les unes al costat de les altres: es tracta del *multiculturalisme pluriètnic*. Però la idea de l'intercanvi i del coneixement humà i, sobretot, individual,

no va contra una afirmació en el sentit que moltes capes d'immigrants o nouvinguts hagin pogut adquirir els mateixos valors i sentiments que els de la població autòctona. Es pot produir de manera natural o forçada però, certament, és l'evidència d'una necessària acceptació als ulls dels nadius. Tot plegat planteja la idea de l'assimilació del nacionalisme —d'una identitat ètnica— per les poblacions nouvingudes. I, per tant, quan pensem en el *nacionalisme* o *consciència identitària col·lectiva* a l'època moderna o bé al segle XXI, ¿estem parlant del mateix concepte, de la mateixa interpretació i de la mateixa assimilació per part dels immigrants? L'atemporalitat dels conceptes resulta sovint un tema relatiu a l'Església —catòlica, en tot cas— i, doncs, sembla agosarat acceptar-ho per a l'estudi de les nacions. Cada època, cada moment històric és únic i irrepetible, així que el sentiment col·lectiu nacional és diferent ara que el 1789 o el 1492. La terminologia del nacionalisme hauria de poder-se emprar per a totes les èpoques, sempre amb molta cura. És a dir, sabent que no estem pensant i analitzant els mateixos fons teòrics segons l'època històrica, i així evitaríem caure en anacronismes i sentències conceptuais. L'anàlisi teòrica del nacionalisme contemporani no té perquè ometre els esdeveniments anteriors i la formació d'una teranyina de conceptes i de característiques socials i polítiques que es poden haver creat.

L'arrelament i l'origen són el que podrien haver donat fruit al nacionalisme contemporani, el qual està en boca de tots i en molts fets des del segle XIX. Això podria ser una de les causes per les quals hi hauria hagut sempre un interès especial pels nacionalismes i les nacions. Des de l'època romàntica fins al postcolonialisme, des de l'enfrontament francogermànic, el 1870, fins al conflicte d'Orient mitjà, el tema de les identitats i l'afirmació d'aquestes per un col·lectiu concret ha provocat —o ha estat el símptoma— d'un drama humà, fent gastar molta tinta. Ja sigui per interessos dels qui escriuen —polítics, manats d'aquests, interessos propis—, per la implicació dels qui escriuen més o menys directament —positiva o negativa—, per desconeixement del que estan escrivint o per una forta adaptació al seu temps, es pot dir que un gran percentatge del que s'ha escrit entre els segles XIX i XX —un cop acceptat el terme nacionalisme— és paraliteratura. Tot i això, la fi de la Segona Guerra Mundial i, sobretot, de l'època colonial, ha permès un aprofundiment mental i científic en els estudis de les nacions com a tals: quines són, com sorgeixen, el perquè, com ho expressen, l'evocació en la societat, etc. Hi hauria un cert canvi en els treballs des de 1950 fins a finals de la dècada dels

setanta. Però, indiscutiblement, no és fins les obres d'Ernst Gellner i d'Eric Hobsbawm que es marca un punt d'inflexió en els estudis sobre les nacions i els nacionalismes.

Un dels països que ha marcat l'evolució del nacionalisme i del terme nació-Estat és França. La Il·lustració, la Revolució francesa, les posteriors visions romàntica i republicana i l'enfrontament amb els alemanys van filtrar les principals tesis sobre el nacionalisme francès. Les aportacions d'Ernest Renan a finals del segle XIX,⁴ coincidint amb l'inici de l'extensió del sentiment patriòtic francès,⁵ ha estat durant dècades un punt de referència per als estudiosos francesos. I no és cap exageració, si tenim en compte que alguns historiadors de finals del segle XX encara posen com a exemple Renan en la definició dels conceptes "nació" i "Estat".⁶ Però, aparentment, ningú sembla negar la fortalesa patriòtica dels francesos en el seu conjunt, la qual cosa es reflecteix en bona part de treballs.

L'estudi comparatiu, com a mínim a nivell teòric, permet una anàlisi de les identitats nacionals "no-tradicionals" (en el sentit francès), sempre que es faci sense transposicions simplistes de fets o esdeveniments podent-se aplicar a una entitat com a una altra. Potser per aquesta raó, la multiplicitat d'estudis sobre nacionalisme que es fan arreu d'Europa des dels anys vuitanta, són eminentment interdisciplinaris i pluridisciplinaris. Trobem així historiadors, sociòlegs, antropòlegs o politòlegs treballant colze amb colze. Tot i que sobreviuen algunes discrepàncies i crítiques entre pols oposats que s'acusen d'emprar poc la mentalitat i les eines d'una o altra matèria: així Hobsbawm critica els historiadors que reculen massa en el temps per defecte de la seva formació i, recíprocament, Hastings critica al llarg de la seva obra els punts de vista de Gellner i Hobsbawm, per no tenir prou mentalitat d'historiadors i no haver sabut indagar més a fons en certs aspectes anteriors al segle XVIII,

4. RENAN, Ernest: *Qu'est-ce qu'une nation*, Presses-Pocket, París, 1992 [ed. original: París, 1884].

5. Sobre l'extensió i la introducció en el camp francès d'un fort sentiment patriòtic, nacional i homogeni entre els fets de 1870 i 1914, vegeu WEBER, Eugen: *La fin des terroirs. La modernisation de la France rurale (1870-1914)*, Fayard-Editions Recherches, París, 1983, 842 p.; CROSSLEY, C.: *French Historians and Romanticism*, Londres, Routledge, 1993 (Sobre Michelet, Renan i el nacionalisme francès).

6. N'és un exemple el recent llibre de: THIESSE, Anne-Marie: *La création des identités nationales (Europe XVIIIe-XXe siècle)*, Seuil, L'Univers Historique, París, 1999, 303 p.

així com per negar-se a acceptar certes teories sense haver-ho comprovat.⁷ No cal dir que aquestes divergències amaguen diferències ideològiques i, sobretot, teòriques sobre l'origen de les nacions i el nacionalisme.

El dilema se centra realment en institucionalitzar un punt d'inflexió en la consciència dels pobles i en el seu alliberament nacional. Donades les revolucions del segle XIX i les consegüents guerres que perduraren —de manera intermitent— fins al segle XX, se situa el canvi al segle XVIII, amb la presa de consciència individual, puix col·lectiva. Els treballs de Gellner i Hobsbawm, que es guarden com a referent encara, afirmen en definitiva el dubte sobre la possibilitat que el nacionalisme —així com qualsevol arrel identitària afirmada i definida— existís abans d'aquella època. Per a ells, el nacionalisme provoca les nacions i no al contrari. Fixar-se en els seus plantejaments ajuda a ser crítics amb les diferents expressions d'identitat a l'època moderna, que és essencialment la que estudiem. Però, no per això es deixa de ser crític si s'està obert alhora a noves aportacions, visions i teories que cerquen un origen de les nacions a més llarg termini. El debat sobre l'origen del nacionalisme i la multiplicitat de conceptes sobre les identitats es veuen en la senzilla frase de Breuilly, on diu que cal "distingir a l'època moderna entre consciència nacional i nacionalisme".⁸

La identitat de la comunitat: patriotisme o nacionalisme

Anthony D. Smith concreta els conceptes dient que existeixen tres ideals perquè es pugui parlar de *nacionalisme*: autonomia, unitat i identitat ètnica. Aquests ideals es trobarien fins i tot en els "nacionalismes *etnocèntrics* del món antic". Aquesta darrera idea és la que més ha desenvolupat Smith en les últimes dècades, tot afirmant que pogué existir molt abans d'una era "moderna" i que, per tant, "els intents per relacionar el nacionalisme i l'etnocentrisme desemboquen en una idea de *nació* que derivaria de l'*antiga formació social de l'ètnia*, de tal manera que el terme *ètnic* representa aquells elements de la cultura d'un grup que deriven dels seus orígens i la seva

7. HASTINGS, Adrian: *La construcción de las nacionalidades. Etnicidad, religión y nacionalismo*, Cambridge University Press, Madrid, 2000, 269 p.

8. BREUILLY, John: *Nacionalismo y Estado*, Ediciones Pomares-Corredor, Col. Teoría Política y Social, Barcelona, 1990, p. 17.

història”.⁹ Però, ens podríem preguntar el perquè de l’escepticisme de Smith a acceptar un lligam entre els sentiments patriòtics premoderns i el nacionalisme modern. La resposta sembla donar-la ell mateix: accepta les formes de *nacionalisme etnocèntric*, tot sabent que “no descriuen una tipologia privativa d’èpoques premodernes”, i assumeix que existeix una similitud ideològica en tots els temps, però “que no ha estat demostrada per l’evidència històrica”.¹⁰

Aquesta tercera via no s’entesta a afirmar si les nacions només existeixen en èpoques premodernes o, al contrari, a descriure les nacions com un fet preexistent i continu en el temps. Hi hauria una relació directa entre comunitats ètniques - nacions - nacionalisme. Smith descriu les comunitats ètniques com “poblacions humanes dotades de nom que comparteixen mites sagrats (...), històries i cultures (...), mantenen una associació amb un territori específic i un sentit de la solidaritat”,¹¹ la qual cosa no sembla diferir gaire de les *nacions* modernes i el seu *nacionalisme*. Alhora, com Hastings, Smith pensa que la religió, els costums, la llengua o les institucions són elements que certifiquen l’existència de comunitats ètniques en el seu llarg camí per a convertir-se en nacions.¹² Unes nacions, potser sí modernes, que es basarien en aquestes *ètnies* preexistents. Les ètnies i l’etnosimbolisme desprendrien en algun sentit la necessitat d’una sociologia històrica de les nacions i el nacionalisme:

9. SMITH, Anthony D.: *Nacionalismo y Modernidad (Un estudio crítico de las teorías recientes sobre naciones y nacionalismo)*, Istmo, Ciencia Política, Col. Fundamentos, 176, Madrid, 2000, p. 331. El mateix Smith defineix l’etnocentrisme com a “general nature of pre-modern group sentiments” a *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1994 [1a edició de 1986], p. 47.

10. *Ibid.*, p. 334.

11. *Ibid.*, pp. 24-29.

12. *Ibid.*, pp. 35-41; BERLIN, Isaiah: *Nacionalisme*, Tàndem, Arguments, València, 1997, p. 26 i pp. 41-42 (Les idees de Berlin són properes a Smith en el fons, ja que si bé pensa que els nacionalismes se certifiquen per la via institucional i burocràtica del segle XIX, abans ja existia la necessitat de “pertànyer a un grup fàcilment identificable”. Per a ell, el pas al nacionalisme o a la consciència nacional, a una imatge pròpia com a nació, es donaria amb algun factor unificador com podria ser la llengua, l’origen ètnic o la història comuna. Si, a més, s’hi afegís algun factor de més com una agressió externa o “una ferida del sentiment col·lectiu” —que per si sola mai no podria tenir pes—, llavors ens estariem apropant al pont entre sentiment de tribu o ètnia —simple— al de nació —com a nacionalisme; deixant de banda la seva complexitat de figures).

a un ancestre comú "només en part".¹⁵ La part de coincidència més important entre els que no s'adhereixen ni a la primera ni a la segona gran teoria, és allò en què John Armstrong insisteix quan diu que la visió a llarg termini és necessària, amb un *flashback* de més de dos segles, per a entendre millor "el sorgiment de la identificació col·lectiva intensa a la que avui denominem nació" i "el significat dels fenòmens d'identificació ètnica per la seva persistència".¹⁶

Això manté una certa lògica científica com és la recerca dels orígens d'un fenomen sense posar-hi una data concreta. Destaca la posada en relleu de l'etnicitat com a factor primari i relatiu a la moderna *nació* per investigadors com Smith, mentre que per Gellner l'etnicitat no és més que un sinònim de nacionalitat. Alhora, per complicar més la terminologia, Gellner admet l'etnicitat amb un caire "modern" i afirma que "l'etnicitat ha substituït al parentesc —la seva funció ancestral— com a mètode principal d'atorgament d'identitat".¹⁷ En definitiva, Smith introdueix el concepte de *nacionalisme ètnic* quan s'inicia una politització de l'ètnia, un fet que l'historiador francès Guy Hermet veu com a antítesi de Gellner pel que fa a l'època moderna.¹⁸

Així doncs, si la formació de grups ètnics s'inicia a l'època medieval, i la resta de criteris i necessitats polítiques es desenvolupen a l'era moderna —amb, i malgrat, el contrapès de les monarquies absolutistes—, potser les consciències col·lectives nacionals i/o ètniques podrien haver tingut arrels a l'època moderna (abans del segle XVIII): un germen identitari i de consciència nacional col·lectiva, però no *nacionalisme* explícitament. Talment, entrariem en el debat del *patriotisme ètnic*. I, ¿fins a quin punt el patriotisme era un sentiment inferior, superior, igual o senzillament diferent del nacionalisme?

15. *Ibid.*, p. 234 i p. 266.

16. ARMSTRONG, John: *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982, p. 6.

17. GELLNER, Ernst: *Encuentros con el nacionalismo*, Alianza Universidad, Madrid, 1995, p. 52 i p. 62: "L'etnicitat esdevé política i dona lloc al *nacionalisme* quan el grup ètnic definit per aquests límits culturals superposats, no es limita a ser intensament conscient de la seva pròpia existència sinó que també està imbuït de la convicció que el límit ètnic hauria de ser també el límit polític" i així "les fronteres de l'etnicitat haurien de ser també les de la unitat política".

18. SMITH, Anthony D.: *The Ethnic Origins...*, pp. 154-160; HERMET, Guy: *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Seuil, col. Histoire, París, 1996, p. 41.

L'època moderna (segles xvi i xvii)

Així mateix, les consciències d'identitat col·lectiva, les ètnies o els patriotismes ètnics poden ser "nacions sense nacionalisme".¹⁹ En els estudis que tenen en compte l'època moderna —que no modernistes en el sentit de Gellner, és a dir, fixats en els dos darrers segles—, els termes *patriotisme* i *nacionalisme* semblen enfrontar-se o, en tot cas, ser un continu l'un de l'altre. Són, en efecte, els treballs que més tenim presents a l'hora d'aprofundir en aquestes investigacions, ateses les seves focalitzacions i la terminologia adequada al nostre cas.²⁰ De fet, alguns *modernistes* s'han atrevit a definir la nació a l'època moderna. Així, John Breuilly ens diu que "la idea de nació [als segles xvi i xvii], si és que apareixia a la retòrica política del període, es trobava subordinada als principis religiosos i monàrquics", tanmateix "el procés de construcció de l'Estat ajudà a crear el context polític en el qual es va poder desenvolupar el nacionalisme, així com els sentiments nacionals que els nacionalistes explotarien posteriorment".²¹ Però, la formació dels Estats tindria el seu "forn d'elaboració" a l'època moderna, per tant, aquest context polític semblaria acordar-se amb l'afirmació dels sentiments nacionals. Guy Hermet escriu en aquest sentit que si bé Espanya era un ens de "nacions medievals", les revoltes populars des del segle xvi —donant una idea de pertinença a una política comuna—, la reforma protestant i la consegüent Contrareforma —que permetien "les bases de les primeres identitats de l'Estat en un sentit relativament modern"— i el canvi de les fronteres al segle xvii sumarien un

19. TORRES, Xavier: "Nacions sense nacionalisme: pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim", *Recerques*, 28, 1994, pp. 83-89; KRISTEVA, Julia: *Nations without nationalism*, Columbia UP, Nova York, 1993.

20. *Ibid.*, p. 289. Smith cita a Walker Connor a l'hora de definir i distingir *patriotisme* i *nacionalisme*: el primer seria l'amor cap a l'Estat, el propi país, les pròpies institucions —l'amor a la *terra*—; el segon seria "estimar la pròpia nació, el grup més extens centrat en un ancestre comú". La diferència es basaria en el sentiment de solidaritat ètnica, la qual no crea una nació; L'any 2001, la revista d'història moderna *Manuscripts* dedicà un dossier a les identitats a l'època moderna a: "Nacions abans del nacionalisme. Entre el debat conceptual i la investigació històrica", *Manuscripts*, 19, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2001, 214 p. (s'hi troben noves aportacions als debats com el del nacionalisme, el patriotisme o el patriotisme ètnic als temps moderns a Europa).

21. BREUILLY, John: *Nacionalismo...*, p. 52.

inici de cohesió nacional diversa.²² En canvi, en el cas francès, Hermet parla de "cohesió nacional": "La consciència de ser francès i de tenir el dret de ser-ho activament com un quasi-ciutadà del qual la identitat procedeix de la seva relació amb els seus similars va néixer en aquest moment [post-Fronde]. Es va manifestar de nou amb l'aprovació de la Revocació de 1685 [de Nantes, contra els protestants]; la Revocació va ser viscuda com un triomf del que s'hauria d'anomenar ja la cohesió nacional, sempre desfavorable a les minories". Alhora, però, també accepta el que molts historiadors anglosaxons qualifiquen com a "nació anglesa" al segle XVII i ho defineix com a "cristal·lització d'un poble".²³

Finalment, i partint de la idea que res no apareix del "no res", com semblen induir a pensar alguns modernistes —partidaris del pensament que situa la puixança de les identitats i els nacionalismes a partir del segle XIX—, es pot resumir la configuració de les identitats polítiques, ètniques o nacionals a l'època moderna. Això sí, comprenent-les com a heterogènies. Destaquem, doncs, els següents àmbits: la llengua (un dels elements principals que caracteritzen la carcassa de les nacions o de les comunitats ètniques); la religió; les guerres (importants en la gestació d'odis), la història, les tradicions o els mites; i, finalment, la funció del príncep (rei, comte). Evidentment, aquests trets identitaris que conformen un ens global han d'anar lligats a un territori i a una posició jurídica particular, tan importants a nivell humà com en les regles neofeudals.

II. EL DESIG DE CONTROL MONÀRQUIC I LA PRESÈNCIA FRANCESA A FINALS DEL SEGLE XVI

Amb un pensament actual, pocs arribaríem a imaginar la importància dels francesos en la història local ribagorçana, sobretot pel que fa a la seva

22. HERMET, Guy, *Histoire des nations...*, pp. 42-43. Tanmateix, aquest historiador comenta sobre el tema de les fronteres que "*Dans la mesure où les tracés frontaliers ne sont guère [encore] entrés dans les moeurs politiques et dans les esprits qu'à partir de la deuxième moitié du XVIIe siècle, il peut sembler surprenant de s'appuyer sur la notion de frontière à propos de la formation des premières identités ethno-politiques apparues en Europe*".

23. *Ibid.*, pp. 61-66: Hermet observa que aquests països tenen "religions nationales protestantes". També, segueix el treball de LE ROY LADURIE, Emmanuel: *L'Ancien Régime de Louis XIII à Louis XIV (1610-1770). I-L'Absolutisme en vraie grandeur (1610-1715)*, Hachette, París, 1991, p. 66.

presència. Quin és el lligam entre la identitat ribagorçana, França i la monarquia espanyola? Aquesta és la pregunta essencial a la que tractem de donar forma per trobar-ne una resposta adequada.

Els francesos a la Ribagorça

A l'època moderna, França pateix la representació d'una imatge que s'enforteix progressivament des d'Espanya. Sobretot com a monarquia veïna enfrontada militarment. No per això els enfrontaments són directes, ja que gran part d'aquests es produeixen a l'estranger fins aquell moment. A poc a poc la situació canvia, com veurem més endavant, i les guerres toquen directament la població i fan dels habitants les principals víctimes i actors a la vegada.

Els habitants del regne de França viuen, al segle ^{xvi} sobretot, un dèficit de possibilitats laborals i, doncs, de subsistència en el seu territori. S'hi suma, a més a més, un excés poblacional que deixa França com un cas excepcional a tota Europa. Les contrades pirinenques van ser així testimonis de la vinguda important de francesos cap a la península ibèrica. En l'actualitat la immigració francesa cap al regne hispànic és prou coneguda, gràcies a la indexació feta a grans trets per Jordi Nadal i Emili Giralt als anys seixanta. Les raons d'aquest moviment humà van ser econòmiques, de costum i per un desig d'aventura. Tanmateix, era inevitable que alterés la vida dels autòctons, si bé també s'hi podia acostumar tenint en compte les mancances de mà d'obra que existien a Catalunya i Aragó.²⁴

Els estudis de José Antonio Salas-Ausens o de Christine Langé,²⁵ a diferència del citat anteriorment, es concentren a zones rurals i allunyades de capitals com Saragossa o Lleida. Això ha permès descartar la relació entre desenvolupament industrial, zona costanera i immigració francesa. Els elements característics de la integració i la convivència en el món urbà no són els mateixos que, per exemple, a Barbastro o a Benavarri. Segons Langé,

24. NADAL, Jordi i GIRALT, Emili: *La population catalane de 1553 à 1717: l'immigration française et les autres facteurs de son développement*, S.E.V.P.E.N., París, 1960, 354 p.

25. LANGÉ, Christine: *L'immigration française en Aragon au ^{xvi}e siècle et dans la première moitié du ^{xvii}e siècle*, tesi pel diploma d'arxivista-paleògraf, 1987, 283 p. [*La inmigración francesa en Aragón: siglo ^{xvi} y primera mitad del ^{xvii}*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1993, 189 p.]; SALAS-AUSENS, José Antonio: "La inmigración francesa a Barbastro en los siglos ^{xvi} y ^{xvii}", *Estudios*, Departamento de Historia Moderna, Saragossa, 1977, pp. 41-84.

la integració al camp és més fàcil perquè hi ha una immigració tradicional, sovint de pas, dèbil i constant. Aquesta anà minvant al llarg del segle XVII. Els factors clàssics de la immigració es poden agrupar en tres àmbits, paral·lels a una relativa pau interior de la monarquia hispànica, entre 1525 i 1640 —amb l'excepció ribagorçana a finals del segle XVI—: causes demogràfiques (compensació demogràfica, entre altres); raons econòmiques (fiscalitat, preus elevats i salaris baixos a França); esdeveniments religiosos i militars (guerres de religió, revoltes populars com la que va tenir lloc entre 1592 i 1595 a la diòcesi de Tarbes). Però, per damunt de tot, es tracta d'un fenomen de proximitat, ja que gran part dels immigrants francesos als Pirineus vénen de valls superiors i properes.²⁶

Un memorial de la Inquisició de 1577 exposa que 1/5 part de la població aragonesa de l'època és francesa; en un altre informe de 1609, la proporció assoleix un quart de la població.²⁷ Podria semblar una xifra exagerada, tenint en compte els conflictes relacionats amb les guerres de religió i la persecució del luteranisme per la Inquisició. Tanmateix, s'observa un paral·lisme entre el reconeixement d'Enric IV com a rei de França, catòlic (1593) i el fre en la persecució dels bearnesos que venien a l'Aragó i Catalunya, ja que el nombre de processos cau.²⁸ En qualsevol manera, la presència francesa fou de constant degoteig i va mantenir les autoritats alertades, segurament per la por d'un cert "quintcolumnisme" des de l'interior.

Gràcies a les dades parroquials, s'observa clarament com a la capital de la Ribagorça —Benavarri— aquesta presència i integració entre la població autòctona i els nouvinguts del regne de França es fa normalment i no disminueix fins a mitjan segle XVII, i desapareix amb l'impacte de la guerra dels Segadors (1640-1652/59). Entre 1565 i 1640, el percentatge de casaments amb un(a) francès(esa) que es produeixen a Benavarri oscil·la entre un 8% i un 12%.²⁹ En qualsevol cas, el factor més important i potser el més oblidat és el de

26. Tot i tractar èpoques posteriors, el següent treball demostra de manera excepcional les vicissituds que arrelen a les contrades pirinenques des de l'Antic Règim: SOULET, Jean-François: *Les Pyrénées au XIXe siècle* [tom 1: *Organisation sociale et mentalités*; tom 2: *Une société en dissidence*], Eché, Toulouse, 1987, 2 vols, 478p i 713 p.

27. COLÁS, Gregorio i SALAS-AUSENS, José Antonio: *Aragón bajo los Austrias*, Librería General, col. Aragón, Saragossa, 1977, pp. 37-39.

28. LANGÉ, Christine: *L'immigration française...*, p. 52.

29. *Ibid.*, p. 50.

la integració real dels immigrants francesos. Més enllà de la quantificació demogràfica o de la importància dels orígens del nou arribant, la manera en què aquest aconsegueix assentar-se i ser reconegut en el poble d'acollida sembla rellevant a la Ribagorça. L'antiguitat de la immigració, la joventut dels que arriben i la similitud cultural són elements fonamentals per a la facilitat i tradició d'integració. No oblidem que la major part dels immigrants són occitans i, per tant, de cultura molt propera a la del sud dels Pirineus, sobretot en l'àmbit lingüístic. La Ribagorça gaudeix, a més a més, d'una situació geocultural específica: a cavall en un espai lingüístic variat, entre l'aragonès, el català, l'occità al nord i el castellà al sud.

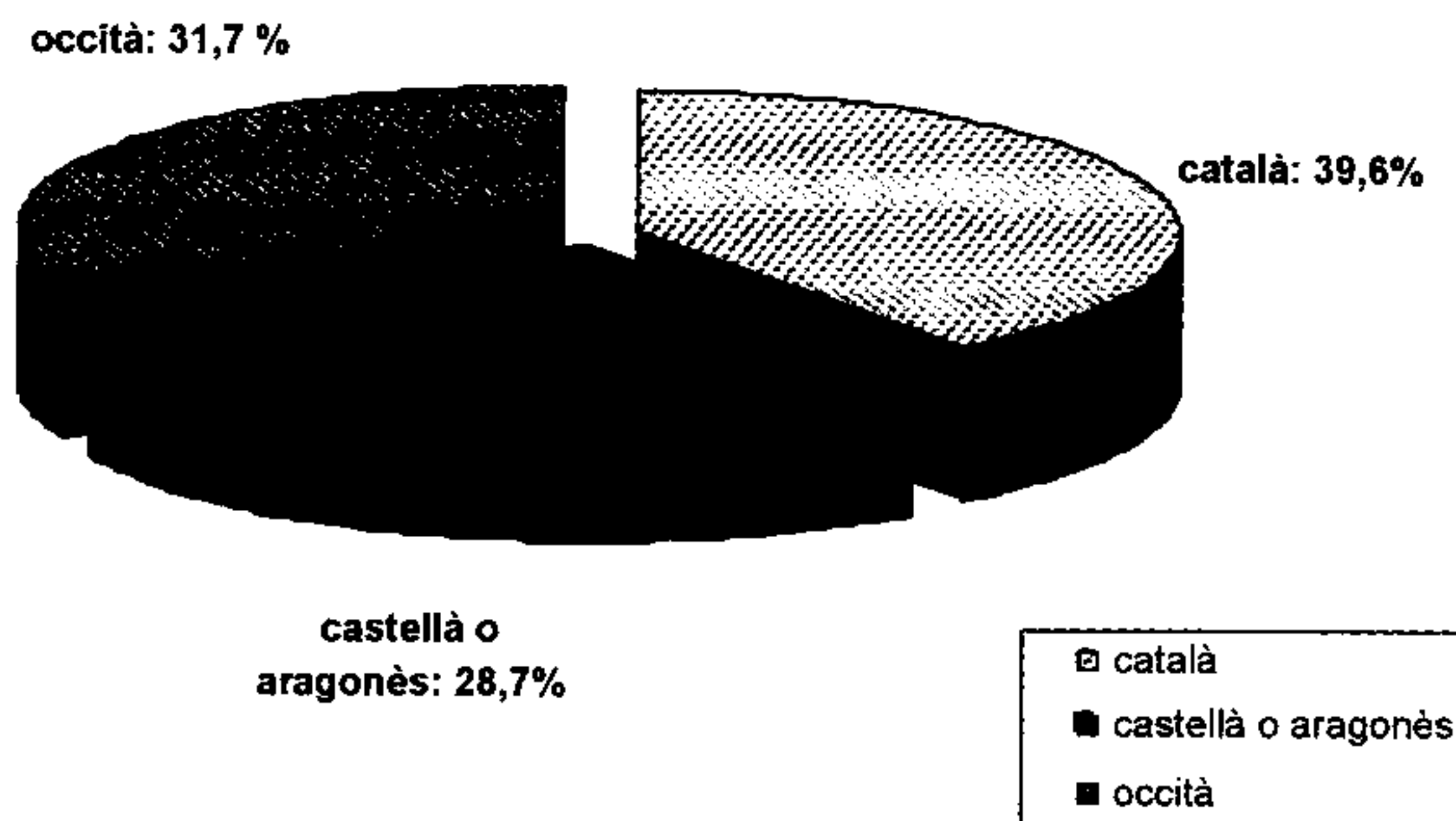
I és que la integració o interrelació dels immigrants o, fins i tot, de la relació de veïnatge entre ribagorçans i occitans es pot analitzar a través de la llengua parlada. El cas del benasquès resulta un cas interessant si seguim les idees de Patrice Poujade. Aquest historiador i lingüista demostra fins a quin punt les solidaritats lingüístiques poden haver reduït les teòriques barreres pirinenques. Per això compara els graus de característiques compartides pel benasquès amb els idiomes veïns.

Es veu així el que tan sovint s'oblida, com poden ser les interferències veïnals del nord dels Pirineus. La interferència lingüística de l'occità queda clarament demostrada amb el contacte real entre les poblacions, tal com ens ha demostrat Poujade. I és que aquest va més enllà de fronteres polítiques que, en definitiva, són posteriors a la formació dels idiomes i dels grups ètnics. Les fronteres lingüístiques no tenen per què representar l'arrel de les identitats a l'època moderna, si bé en distingeixen de manera natural les comunitats. Es tractaria més aviat d'una identitat de reconeixement de la pertinença a un grup divers i unit a la vegada per llaços culturals, socials i materials.

En un àmbit diferent, però superposable, es veu com la societat ribagorçana és una societat eminentment d'autoconsum.³⁰ Les vies de comunicació comercials no són sempre les que ens imaginem tot comparant amb les d'avui en dia. Es reprèn el model de l'intercanvi humà. La relació entre els qui hi vivien es feia a través d'uns llaços basats en la subsistència econòmica i

30. TREMOSA I PALAU, Ramon: *El poble i el treball a l'Alta Ribagorça (segles xvii-xix)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1987, 3 vols., 476 p. (l'autor analitza el comerç local a través d'un manuscrit del monestir d'Alaó); *Manuscrit de Lluçars* (sobre uns comptes del comerç desenvolupat per una important abadia de La Mora de Montanyana).

Coincidències idiomàtiques amb el benasquès³¹

humana de les valls colindants, sobretot en les direccions sud-nord. Els pasturatges, la ramaderia i els moviments de persones eren estipulats en les clàusules anomenades de lligues i patzeries. Aquests acords entre valls pirinenques, d'un mateix regne o no, remunten a l'època medieval. Permetien l'explotació natural del camp i del comerç sense entrar en conflicte permanent amb el veí, amb qui es pren consciència que és millor col·laborar que enfrontar-se de manera contínua.³² L'objectiu era limitar i controlar els

31. POUJADE, Patrici: *Identité et solidarité dans les Pyrénées (Essai sur les relations humaines. S.XVI-XIX)*, Pyrégaph, Aspet, 2000, p. 56; quadre realitzat a partir de les dades donades per l'autor.

32. CAVAILLÈS, Henri: "Une fédération pyrénéenne sous l'Ancien Régime. Les traités de lies et passeries", *Revue Historique*, 1910, pp. 1-34 i pp. 241-276 (els tractats de patzeries complien el rol d'estipular els acords presos entre valls franceses, aragoneses i catalanes. No hauríem, però, de mitificar aquestes "unions", tanmateix van servir per regular i permetre la subsistència i el desenvolupament de la ramaderia i, per extensió, dels pobles de muntanya. Finalment, aquests trobaven més facilitats en l'intercanvi amb el veí del nord —o del sud, segons el punt de vista— que amb la plana o les valls paral·leles, àdhuc del mateix regne. Els acords s'anaren

territoris de pasturatge i reglamentar la utilització dels prats, les aigües i els boscs. A l'època moderna, aquests acords es mantingueren, amb o sense guerres, tot i que les monarquies intentaren controlar-los. Entre els acords més importants destaca el de 1513, que va significar la firma d'un gran acord de patzeria al plan d'Arrem: s'hi van implicar valls gascones, catalanes i aragoneses. La població mateixa d'aquestes zones pirinenques pressionava la monarquia per evitar la guerra i aconseguir privilegis. Gran part del comerç depenia de la supervivència d'aquests acords, però també, el contraban emergia a poc a poc com una economia paral·lela —no tant de subsistència.³³

Fomentar la por = fomentar l'odi = fronteres per a un Estat

La por a una invasió hugonota en ple conflicte religiós francès es feu palesa a totes les zones frontereres: Ribagorça, Pallars, Cerdanya, Rosselló. Una vegada més, doncs, les ràtzies, els atacs i les petites invasions donaren una imatge reforçada del francès com un enemic temut, amb l'agreujant de l'heretgia protestant i el paper jugat per la Contrareforma i les autoritats polítiques en aquest afer. Però les pors anaven tal vegada acompanyades de realitats. Paral·lelament, doncs, a accions puntuals i incursions armades,³⁴ la

renovant de manera regular: 1314-1328, 1355, 1375, 1384, 1390, etc. Veiem així l'existència d'una relació estable entre les valls pirinenques, desmitificant, això sí, la idea d'una frontera pirinenca que aïllava les comunitats d'un i altre regne; POUJADE, Patrice: "Les relations transpirinenques a la Catalunya Moderna: els tractats de 'l·ligues i patzeries'", *Pedralbes*, 18, Barcelona, 1998, vol. I, pp. 189-199; SALAS-AUSENS, José Antonio: "La inmigración francesa..."; BRUNET, Serge: *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*, Pyrérgraph, Universatim, Aspet, 2001, p. 131 (veiem alguns exemples de conflictes transfronterers o, millor dit, entre valls, per robatoris de bestiar o per desconfiança religiosa, sobretot en temps de la Reforma protestant); tanmateix, podem utilitzar el terme de "pactisme pirinenc" que pren les arrels a l'època medieval i que podria ser, també, l'origen del pactisme aragonès, entre altres (ORELLA UNZUÉ, José Luis: "Teoría y práctica políticas del gobierno de los Austrias con respecto a las provincias vascongadas y a Navarra. La institución del pactismo", *Teoría y práctica de gobierno en el Antiguo Régimen*, Marcial Pons, Ediciones Jurídicas y Sociales, Madrid, 2001, pp.145-158).

33. POUJADE, Patrice, *Identité...*, p. 144 (l'autor comenta que els 14 articles de l'acord foren redactats en occità i que tocaven els drets de pasturatge, de comerç i l'estalvi de les guerres).

34. SIMON TARRÉS, Antoni: "'Catalans' i 'francesos' a l'edat moderna. Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions", *Pedralbes*, 18, vol. II, 1998, pp.391-401; SALES, Núria: *Senyors bandolers, miquelets i botiflers (Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII)*, Empúries, Barcelona, 1984, p. 51; si bé les invasions franceses sobre el Principat foren contínues durant tot el segle XVI, de 1503 a 1598, que Núria Sales qualifica de situació o "estat de guerra endèmic", entre les quals destaca el setge de Puigcerdà el 1521, per part de gascons i francesos (SALES, Núria: "Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)", *Història de Catalunya*, p. 76 i pp. 82-86); PEYTAVÍ, Joan: *La família nord-catalana. Matrimonis i patrimonis (segles XVI-XVIII)*, Trabucaire, Canet, 1996, p.15 (exemples pirinencs).

"rumorologia" podria haver jugat un paper molt important com a vertebradora d'una oralitat i d'una gènesi de consciència col·lectiva davant una imatge concreta del francès. I, els grans elements canalitzadors foren l'hugonot i la por que se'n despregués.

De l'antipatia s'hauria passat al rebuig integral de l'altre, emprant el vocabulari que recentment ha estat atorgat a l'actitud davant dels moriscs. I és que, de fet, algunes zones com Aragó i València estaven per aquella època immerses en el "conflicte" col·lectiu —religiós i polític— amb els moriscs, la qual cosa minvava importància a la presència francesa; fet que no es produí exactament igual arreu d'Espanya, per això el Rosselló mantenia la mirada més focalitzada sobre l'heretgia i l'amenaça francesa, portant sovint el comportament col·lectiu cap a la xenofòbia. D'alguna manera, la relació des de finals del segle XVI, lligada a l'ona d'immigració i a l'heretgia protestant, fou d'una espècie de menyspreu local *versus* el nouvingut. No va ser necessari, doncs, cap efecte de les guerres per veure emergir una via xenòfoba contra els francesos. Finalment, les imatges estereotipades promogudes des de la monarquia, a vegades, a través de la publicística, però també des de la novel·la picaresca, esteneren una imatge negativa i ridiculitzada del francès.³⁵

Felip II i Felip III jugaren força bé aquesta carta per aprofitar-se d'aquesta por i atreure's certes poblacions allunyades del centre polític, acostumades a l'intercanvi entre poblacions veïnes tot i pertànyer a regnes diferents. Aquest fou el cas a la Ribagorça, on arran dels conflictes pel poder entre senyors i el rei, aquest últim féu intervenir el factor de la pretesa invasió hugonota per a enviar tropes a la frontera de Benasc. Fou el primer pas per acabar d'eliminar el poder comtal a Ribagorça i substituir-lo pel reial (1591).³⁶

35. PERCEVAL, José María: *Todos son uno. Arquetipos, xenofobia y racismo. La imagen del morisco en la Monarquía Española durante los siglos XVI y XVII*, Instituto de Estudios Almerienses, Almería, 1997, p. 102 i pp. 178-181; MANERO SOROLLA, María Pilar: "Imágenes de Francia en la novela picaresca española", *Imágenes de Francia en las Letras Hispánicas*, Ed. Francisco Lafarga, PPU, Barcelona, 1989, pp. 427-435.

36. COLÁS, Gregorio i SALAS-AUSENS, José Antonio: *Aragón en el siglo XVI: alteraciones sociales y conflictos políticos*, Departamento de Historia Moderna, Saragossa, 1982, pp. 126-128, pp. 140-163 i pp. 197-199. Els autors expliquen com alguns francesos havien pres part en el conflicte a favor del comte: es va fer intervenir la Inquisició i es va propagar la idea que els francesos vinguts eren luterans, precedent d'una possible invasió; BOIX POCIELLO, J. C.: "Una aproximació a la Ribagorça del s. XVI", *Miscel·lània. De les terres de Lleida al segle XVI. Homenatge a Antonio Hernández Palmés*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1995, pp. 93-116 (sobre la relació entre la població, la situació local i les alteracions ribagorçanes de finals del segle XVI).

El segle *xvi* va ser, en efecte, un període accidentat en la història ribagorçana. I és que ja el 1554, la Cort va mostrar obertament la seva intenció d'incorporar a l'administració reial el comtat de Ribagorça. El litigi que es va originar va acabar en una sentència el 1567: anava contra els drets del comte, però mantenia i ratificava els privilegis de les valls (a través de tota una sèrie de tractats), que permetien conservar l'economia de contraban, entre d'altres coses. La població no es mostrà gaire contrària a aquesta resolució tenint en compte el poc afecte que hi havia cap als representants del comte, que gairebé sempre era absent del país. No obstant això, la situació va degenerar fins que el 1570 es va produir una destacada revolta contra aquests representants comtals, que segons Gregorio Colás i José Antonio Salas-Ausens podia ésser considerada com: un moviment antisenyorial; una guerra civil entre ribagorçans; i, sobretot, com un mirall de la problemàtica socioeconòmica i política d'Aragó. En el fons, la Ribagorça representava un problema de deslleialtat a la corona simbolitzat pel comte i l'adhesió o no a aquest, però també pel dels bandolers i contrabandistes que s'hi amagaven. Felip II tenia així totes les cartes a la màniga per excusar una intervenció.³⁷ Si bé, les regles forals impedièren aquesta intervenció, raó per la qual es va cercar un estri directament útil i que es mostraria com el primer precedent abans del famós cas d'Antonio Pérez.

En aquesta instrumentalització hi tingué, doncs, un pes específic la Inquisició, sobretot a la ratlla fronterera i també a Barcelona.³⁸ Aquests fets coincidiren amb el desenvolupament del bandolerisme als Pirineus i amb el conflicte entre Nyerros i Cadells des dels Comtats del Rosselló —i que s'estengueren fins a la mateixa Ribagorça. Cal destacar en aquest sentit les

37. En aquesta adhesió destaca el suport més o menys definit al comte. A favor seu hi trobem les viles de Graus i la vall de Benasc —aquesta última per l'interès de seguir controlant la frontera de manera autònoma— i, en contra, la resta del comtat. COLÁS, Gregorio i SALAS-AUSENS, José Antonio, *Aragón en el siglo xvi...*, p. 128.

38. El paper de la Inquisició en les zones frontereres ens és explicat per SÁNCHEZ, Pilar: "La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo xvi", *Historia Social*, 11, 1991, pp. 3-22; La persecució social dels francesos semblaria força important si féssim només cas dels casos jutjats per la Inquisició: BALANCY, Elisabeth: "Les immigrés français devant le tribunal de l'Inquisition de Barcelone (1552-1692)", *Les Français en Espagne à l'époque moderne (xvie-xvii siècles)*, C.N.R.S., París, 1990, pp. 39-69; MONTER, William: *La otra Inquisición: la inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, el País Vasco y Sicilia*, Crítica, Barcelona, 1992, p. 130; LANGÉ, Christine, *L'immigration française...*, p. 171.

amalgames que es feien —ben sovint reals— d'hugonots havent-se afegit a bàndols armats fora del regne de França.³⁹ Amb aquesta excusa, les autoritats reials intentaven promoure llur exclusió social i afavorir-ne la detenció, tot i que en el cas anterior fou difícil pel relleu dels personatges implicats. La Inquisició va realitzar importants investigacions a la Ribagorça (pel comte indirecte del rei, ben segur). Destaca la de 1587, on s'acusa al comte de permetre l'entrada de bearnesos —tot i que després es va provar que eren catòlics— i de bàndols catalans —Lluís Valls, Minyó de Montallar— per aconseguir reprendre Benavarri amb uns 3.000 o 4.000 homes francesos, com el senyor d'Agut. Resta clar aquí el paper sancionador de la Inquisició, però també el de la implicació del bandolerisme en el desenvolupament de la violència local, més enllà de la clàssica imatge romàntica que se'n pot tenir.⁴⁰

La implicació de Felip II en les guerres de religió i en la successió al regne de França representava un punt culminant en les bèl·liques relacions de les dues monarquies al llarg de tot el segle XVI.⁴¹ La historiografia situa la pau de 1598 com l'inici d'una nova etapa: el joc de guerres psicològiques que anirà desenvolupant-se al llarg del segle XVII. Es tracta de la guerra de desprestigi pamfletari. S'intentà llavors influenciar tant els governs veïns com les pròpies poblacions dels mals i els defectes de cadascuna de les monarquies.⁴² La batalla pamfletària hispanofrancesa i la progressiva tensió per l'aproximació de la guerra provocà l'exageració de temes com el de l'heretgia hugonota. En realitat, però, aquesta propaganda començà anys enrere amb la pressió

39.SALES, Núria, *Senyors bandolers...*, pp. 87-100. En particular l'apartat on es tracta les "connivències entre la noblesa muntanyenca catalana i els hugonots francesos"; gran part del bandolerisme es refugiava al Pallars i la Ribagorça (AURELL i CARDONA, Jaume, "El bandolerisme a les terres de Ponent a les darreries del segle XVI: una aportació documental", *Miscel·lània. De les terres de Lleida*, Lleida, 1995, pp. 9-17).

40.SÁNCHEZ, Pilar, "La Inquisición..."; TORRES, Xavier: *Nyerros i Cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona - Quaderns Crema, Assaig, 1993, pp. 89-93.

41.AMALRIC, Jean-Pierre: "Philippe II et la France (1556-1598)", *Felipe II y el Mediterráneo*, vol. IV, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 1999, pp. 249-265 (una de les etapes de l'evolució en la relació francoespanyola va ser la ingerència hispànica a França durant les Guerres de Religió, simbolitzada pel tractat de Joinville entre la Lliga Catòlica i el representant espanyol, el 1685. Aquest període conflictiu anà de 1572 a 1589, data a la qual Enric de Navarra esdevingué rei de França).

42.Alguns textos d'autors que coneixien les dues monarquies posen de relleu la manipulació política de diversos esdeveniments: GARCÍA, Carlos: *La oposición y conjunción de los dos grandes luminaires de la tierra, o la antipatía de franceses y españoles*, Madrid, 1617. Ed. bilingüe a Alta Press, 1979, 376 p.

de la monarquia. Des de la creació de la Guàrdia del Regne, el 1567, s'intenta propagar la por a possibles invasions "luteranes" i relacionar aquests darrers amb el contraban de cavalls, entre altres. D'aquesta manera es creava un clima de malestar i por constant, el qual va alimentar adequadament la Inquisició: es multiplicaren les denúncies d'heretgia o per col·laboració amb els hugonots. Tot i que resulta bastant difícil demostrar una campanya sistemàtica de desprestigi i de la propaganda reial sota aquest aspecte, es multiplicaren les prevencions contra els francesos i s'actuà fins i tot fins a França amb l'excusa del contraban; el Consell de la Suprema augmentà la vigilància fronterera i les penes (excomunicacions majors, multes, etc).⁴³

Finalment, el 1591 Felip II assoleix el ple control del comtat de Ribagorça amb l'entrada de les tropes reials, el control definitiu de la frontera i la inclusió del país en l'àmbit de les possessions del rei. Finalitza també llavors la inquietud inquisitorial, demostrant gairebé de retruc la íntima relació entre l'actuació del poder central i l'eclesiàstic, per la seva funció d'ultrapassar fronteres i poders. La revolta ribagorçana i l'actitud reial posa de manifest la implicació de nombrosos elements en la vida local pirinenca: el rol "manipulat" dels francesos, el pes de la Inquisició i les complicitats i/o excuses entre el bandolerisme i el món senyorial local.⁴⁴

Segurament, van ser les guerres de religió del segle XVI les que van "estigmatitzar" els francesos als ulls dels països catòlics d'Europa, sobretot a Espanya. En aquest sentit, els rossellonesos desenvolupen i arrelen el sentiment d'amalgama entre el fet de ser francès i susceptible alhora d'heretgia hugonota. De fet, no seria just ni convenient pensar que tots els bandolers i atacs fronterers van ser protagonitzats per protestants, ja que seria un error, tal i com demostra Xavier Torres. Si bé molts dels caps de bàndols eren originaris de famílies obertament hugonotes, les tropes no ho eren forçosament. Molts dels integrants, dels que participaren en incursions a la mateixa Ribagorça, eren els mateixos habitants de poblacions gascones

43. SÁNCHEZ, Pilar, "La Inquisición...".

44. Recordem, així, la participació en el conflicte dels senyors de Mur, els Bardaxí o bandolers com Lupercio Latrás: SÁNCHEZ, Pilar: "Ribagorza a finales del siglo XVI. Notas sobre Antonio de Bardaxí y Rodrigo de Mur", *Revista Zurita*, 65-66, pp. 37-52; SALAS-AUSENS, José Antonio: "Lupercio Latrás bandolero, su hermano Pedro Caballero", *Historias de contrabando en el Pirineo aragonés*, Pirineum Editorial, Osca, 1998, pp. 71-88.

o llenguadocianes dels voltants que es deixaven endur per qüestions econòmiques, d'aventura o, sobretot, de rivalitats antigues.⁴⁵

A partir de l'entrada de tropes i representants reials del regne de França durant la segona meitat del segle XVII, la por s'estén i se superposa a velles imatges del francès. La guerra que es declara el 1635 entre Espanya i França, al cor de la guerra dels Trenta Anys europea, n'és el cas principal. En definitiva, les alteracions locals de finals del segle XVI, la distorsió de la imatge dels francesos i les guerres del segle XVII van suposar el desenvolupament d'una opinió negativa dels francesos en general en aquest territori a cavall entre Catalunya i Aragó, com en moltes altres contrades pirinenques.

III. CANVIS I TRANSFORMACIONS AMB LES GUERRES DE 1640

La societat està teòricament acostumada a un cert grau de violència. La vida social està feta de rituals de contacte i d'interaccions. Així, els equilibris establerts es mantenen gràcies al control que la violència hi exerceix. Els plets i les agressions múltiples que existeixen entre els habitants mateixos demostra la "multiplicació dels conflictes entre persones que es coneixen bé". Al costat d'això, les guerres i, particularment, els contingents militars emmarcaren aquesta violència i la canalitzaren a través de camins que superaven les expectatives locals i, sobretot, la durada temporal. Si, a més a més, "la frontera" era propera, la violència i el patiment dels efectes dels militars sobre la població eren potenciats.⁴⁶

45. TORRES, Xavier: "Bandolerisme catalan et protestantisme français (XVII-XVIII siècle), image et réalité", *Tolérance et Solidarités dans les Pays Pyrénéens*, Archives Départementales de l'Ariège, Saint-Girons, 2000, pp. 391-411.

46. MUCHEMBLED, Robert: *La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIIe siècle*, Brepols, Bèlgica, 1989, p. 141 i p. 107; Biblioteca de Catalunya, F. Bon. 5626 — BC, F. Bon. 7602 — BC, F. Bon. 10812 (relació dels excessos de les tropes de França a la Ribagorça. Tot sovint es tracta de relats parcials i subjectius, però que permeten fer-se una idea de la situació viscuda a la conca del Noguera Ribagorçana els anys 1642 i 1643. Destaquem però, el detall de les accions conseqüents a la guerra de 1635 a: IGLESIAS COSTA, Manuel, *Historia del Condado de Ribagorza*, IEA-DPH, Osca, 2001, pp. 495-504 (entre els efectes de la presència militar francesa es desprenen la violència i les malalties). No es pot, però, atorgar només a l'exèrcit francès la responsabilitat del malestar popular, ja que les tropes castellanes també creixeren notablement: ROURERA I FARRÉ, Lluís: *Pau Duran (1582-1651) i el capítol i el bisbat d'Urgell fins al tractat dels Pirineus*, UAB-Departament d'Humanitats. Divisió de Filosofia, Barcelona, 1987, p. 159 (el 20 de març de 1642 es notifica la presència de 1.500 soldats castellans a Benavarri).

Tanmateix, les zones menys afectades per la presència francesa al llarg de la segona meitat del segle XVII patiren igualment la pressió militar —i econòmica— durant la guerra dels Segadors. Moltes localitats es veieren desbordades per l'anada i vinguda de tropes, ja que estaven situades en passadissos militars. Aquests eren gairebé sempre zones de frontera, com era el cas de la Ribagorça: entre Catalunya i Aragó, tocava amb la Val d'Aran al nord, on els francesos realitzaven entrades recurrents. Sabem que les tropes espanyoles que lluitaven contra els francesos a la Val d'Aran acostumaven a allotjar-se a Benavarri, capital ribagorçana. Per aquesta raó, els francesos feren llargues incursions durant tota la guerra dels Segadors. Destaca per damunt de totes la de 1643, que marcà la memòria col·lectiva dels habitants. Christine Langé notifica l'entrada dels francesos a Benavarri el juliol de 1643, en un registre de defuncions. La declaració de guerra entre França i Espanya i, sobretot, els conflictes dels anys quaranta fan desaparèixer els matrimonis mixtos —amb francesos— esmentats anteriorment. Els occitans deixen d'emigrar cap aquella zona dels Pirineus, per fets socioeconòmics i també per la presa de consciència del mal fet per França sobre poblacions del regne d'Aragó o del Principat de Catalunya. Un manuscrit trobat a Lluçars —poble veí de Tolba, dins el radi d'influència de Benavarri— certifica aquesta teoria, quan llegim el relat de l'entrada dels francesos per la vall del Noguera Ribagorçana, el 1643: els francesos arrasen tot el que troben i destrueixen nombroses poblacions, fent malbé terres i horts.⁴⁷

La part de la Ribagorça conquerida per les armes de França així com la Llitera s'havien mostrat favorables a Lluís XIII en un primer moment, raó per la qual el nomenat virrei de Catalunya —La Mothe— va decidir integrar novament "aquella" Ribagorça al Principat de Catalunya a partir de 1643 (fins a la recuperació progressiva de les tropes castellaness i la presa de Barcelona el 1652). Això fou així segurament més per una major facilitat de

47. LANGÉ, Christine, *L'immigration française...*, 1987, pp. 50-52; manuscrit inèdit del segle XVII trobat a Lluçars (Ribagorça) que, entre alguns escrits diversos sobre les guerres amb França, conserva part de la comptabilitat de l'Abadia de la Mora de Montanyana; ROURERA I FARRÉ, Lluís, *Pau Duran...*, p. 159 (detalla les estances de les tropes castellaness entre Benavarri i Pont de Montanyana, davant l'amenaça francesa, l'any 1642); Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers (França), CP, Espagne, 21, "*de Estadella près de Monsson en Aragon le XI juillet 1643*" sobre la presa de Benavarri i la Ribagorça oriental, tot fent jurar fidelitat a "*toutes les villes et bourgs de Ribagorsa*", l'11/07/1643, f. 84.

control que no pas per una creença politicocultural, si bé la visió francesa sobre la identitat ribagorçana pot ser una via interessant a analitzar en el futur.⁴⁸ Pere de Marca, arribat a Catalunya i proclamat nou cap del Principat, va començar a preparar la pau amb la delimitació de la futura frontera, on es veu clarament que no comptava conservar la Ribagorça aragonesa:

*"Quand aux limites qu'il faut establir aux frontieres de la Catalogne, entre les terres qui sont de l'obeissance du Roy et celles que possede le Roy catholique l'on avoit proposé de se servir des bornes naturelles des rivières, Scavoir de la Noguera ribagorsana qui entre dans la Seigre au dessus de Leyde, en quoy nous profitons seulement d'Ager qui a esté depuis conquis, et ensuite de la Seigre qui divise la plaine d'Urgel de Leyde et tombe dans l'Ebro pres de Mequinença: et par ce moyen les Forteresses de Flix et de Mirabet avec la Cassellance D'Amoste demeuroient au partage d'Espagne..."*⁴⁹

D'alguna manera, però, el comportament de les tropes franceses i la continuïtat de la seva presència a Catalunya entre 1640 i 1659 –tenint en compte l'annexió posterior del Rosselló a França– donava la raó a l'argumentació emesa pel partit filipista. Recordem, per exemple, les paraules de Francesc Pasqual de Panno quan criticava de bon començament els allotjaments francesos, per la seva "inhumanitat" i excessos, i les agressions a temples religiosos com l'església de Sant Miquel de Vielha –en el moment de la victòria dels francesos a la Val d'Aran, capitanejats per Josep Margarit, governador de Catalunya.⁵⁰ El corredor Vielha-Areny-Benavarri es convertí en un dels eixos militars principals de la guerra, si tenim en compte la importància dels personatges que s'hi van desplaçar, des de figures polítiques fins al virrei La Mothe, o el nombre de tropes que, d'una banda i altra, es van desplegar.⁵¹

48.AMAE, CP, Espagne, 23, ...sobre la frontera amb Aragó (en francès), el 06/1643, f. 377r.

49.AMAE, CP, Espagne, 27, *Mémoire pour les limites de la Catalogne* (15 folis), el 28/09/1647, f. 333r-333v.

50.PASCUAL DE PANNO, Francesc: *Motines de Cataluña*, Curial [ed. d'Isabel Juncosa i Jordi Vidal], Barcelona, 1993, p. 195. Margarit fou un dels caps polítics profrancesos més destacats i juntament amb d'altres com Josep Sagarra, van refugiar-se a Perpinyà després de 1659. Resulta curiós descobrir com aquestes figures cabdals del moment van participar directament i de manera activa en les lluites per la Ribagorça dels anys 1640 i 1650.

51.AMAE, CP, Espagne, 21, *Diari de passatge de les tropes franceses*, Monzó-Ribagorça, el 07/1643, f. 84-88; AMAE, CP, Espagne, 23, *Notícies franceses*, el 20/08/1643, f. 338r-v (A Castell-Lleó i intervenció de Josep de Margarit).

Les conclusions generals a l'alçada del tractat dels Pirineus eren la decepció, la inexistència d'alegries i un cert descontentament després de tants anys de guerra. Ni l'adscripció a Espanya ni a França havien eradicat la misèria i l'opressió militar de Catalunya i d'aquelles zones frontereres com la franja d'Aragó. La inestabilitat que Joan Guàrdia —un pagès català— denunciava i la seva activitat durant la guerra mostraven, de fet, la seva implicació en els afers polítics catalans, no només pels interessos econòmics personals que podríem pensar, sinó també pel seu patriotisme. L'exemple de Guàrdia demostraria que els pagesos no vivien aïllats del món i que, d'alguna manera, donaven suport a una monarquia o una altra, cercant sempre un ordre i una estabilitat. La guerra s'hauria perdut per la traïció d'alguns francesos, com bé evoca en el seu dietari, però també per la pressió militar dels anys cinquanta. Amb això conclou que la guerra no porta la pau mental ni social, ja que els soldats —ara castellans— continuaven sobre el territori.⁵²

L'alentiment de la vinguda dels francesos fins a la pràctica desaparició es deu, de manera general, al conflicte francoespanyol i, en el cas concret ribagorçà, al comportament de les tropes franceses al país. L'arrel de la visió que es desprèn dels francesos sobre la població pot ser fonamentada o no, però marca certament mites i imatges. Les guerres les potencien i amplifiquen. De retruc, són novament aprofitades per la monarquia, ja que el mal de les tropes "enemigues" engendra violència des de l'exterior i, evidentment, la violència és contrària a un equilibri local. A l'últim, la manipulació política, la guerra i la violència no haurien tingut una influència notable si no hi hagués hagut una extensió en el temps: més de 80 anys de propaganda negativa acaben amb una cirereta d'espiral violenta d'origen francès... i, per tant, arrela pràcticament, definitivament, un rebuig del veí francès i un camí cap a l'adscripció estatal (monàrquica).

IV. CONCLUSIONS

"Los grupos étnicos marcan límites en la interacción y, al mismo tiempo, han de adaptarse a las fronteras establecidas. De esta forma van construyendo y

52. GUÀRDIA, Joan: "Diari (1631-1672)", *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Curial [ed. Antoni Pladevall i Antoni Simon], Barcelona, 1996, p. 108 i p. 112; TORRES, Xavier: *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Biblioteca d'Història Rural, col. Fonts, 1, Girona, 2000, pp. 84-85 i p. 91.

reformulando su identidad en función de los contextos en los que se van desarrollando sus existencias cotidianas, contextos en los que el territorio, como espacio socializado, adquiere un doble interés, ya que sirve de soporte geográfico y, a la vez, de factor determinante en la construcción y la percepción de las diferencias".⁵³

Aquesta definició ens permet adonar-nos dels components principals de la frontera: els grups ètnics, és a dir, les comunitats, amb el territori mateix. D'alguna manera la interrelació de les poblacions i la frontera es tradueix per la vessant política i el grau d'implicació dels diferents elements que hi conviuen o hi tenen algun interès. L'espai i l'home són, doncs, dues parts indissociables en la construcció física i mental de la frontera, o en la seva "desconstrucció".⁵⁴ Però aquesta frontera pirinenca no ve donada des d'èpoques remotes com hem vist, sinó que ha estat forçada per les monarquies, sobretot l'espanyola en el segle XVI, i la francesa ja a partir del segle XVII. La pressió del rei per la definició i acceptació mental de les fronteres era sinònim de la delimitació de les identitats concèntriques: d'aquesta manera creixia el control del poder central sobre les diverses societats dels Pirineus. L'Estat modern es desenvolupava així en paral·lel a la lenta gestació i adscripció d'identitats comunitàries que, per allà 1700, tenien més clar el que no volien —França— que no pas al que pertanyien més enllà del comtat. L'Estat, un cop prengué consciència de la manera com havia de controlar aquest tipus de societat o col·lectiu identitari, no podia permetre la cohabitació dels grups i els hagué d'enfrontar per fer-se fort i adquirir plenament els mecanismes de poder.

La frontera va ser un dels elements perceptibles que va sorgir després dels conflictes francoespanyols, afectant directament la Ribagorça, entre altres. Per la seva banda, la guerra va ser un cohesionador dels sentiments dispersos i de les visions i violències encapsades al si de la societat, entre soldats, representants reials i autòctons. El rol de les guerres va ser essencial

53.MARTÍN, Emma i PUJADAS, Joan J.: "Movilización étnica, ciudadanía, transnacionalización y redefinición de fronteras: una introducción al tema", *Globalización, fronteras culturales y políticas y ciudadanía*, VIII Congreso de Antropología, Santiago de Compostela, 1999, pp. 7-15.

54.BROMBERGER, Christian i MOREL, Alain: "L'ethnologie à l'épreuve des frontières culturelles", *Limites floues, frontières vives. Des variations culturelles en France et en Europe*, Editions de la Maison des sciences de l'homme, Mission du Patrimoine ethnologique, Collection Ethnologie de la France, CAHIER 17, 2001, pp. 3-24.

en la creació de comunitats ètniques i nacionals i no es pot deixar de banda ni tan sols en el cas concret que abordem pels fets politicoculturals que configuren la Ribagorça del segle XVII: "les comunitats ètniques i les nacions han reforçat el seu sentiment d'identitat col·lectiva mitjançant la mobilització d'homes, enemistats sostingudes i amenaces de guerra".⁵⁵ La característica de la continuïtat en el temps de l'agressió i també de l'agressor (França) són un fet manifest des dels conflictes del segle XVII fins a les ocupacions del segle XIX. Aquesta idea de l'enfrontament entre el grup propi, "nosaltres", i l'enemic, "l'altre", ha desenvolupat el caràcter psicològic de la identitat nacional enfront de la contraidentitat agressora, entre catalans i francesos, entre altres.⁵⁶ No obstant això, l'agressió bèl·lica o les amenaces no semblarien constituir per si mateixes una identitat col·lectiva, però pensem que és un dels fets desencadenants en la construcció mental i social d'aquesta.

El sentit polític de "l'altre" que acabem de formular no hagués pres sentit sense dos altres elements que, de manera natural —lluny de les visions actuals—, diferenciaven els pobles sense ser-ne un factor conscient d'identitat: la llengua i la religiositat. La construcció i l'assentament de les llengües permeten observar les interaccions veïnals però, sobretot, ajuden a distingir el grup propi de l'altre, en un procés d'autoreconeixement. Per aquesta raó, el francès —principalment occità— era un estranger evident als ulls i a les orelles dels ribagorçans, marcant una distància inicial que es franquejava amb la integració generacional. En el moment que aquest fet desapareix, la "frontera lingüística" persisteix, per molt semblants que fossin les llengües.

El fet lingüístic vindria a marcar, tanmateix, un dels problemes principals de la cohesió ribagorçana, dividida en zones catalanoparlants i parlars d'àmbit aragonès. Si més no, aquesta idea que avui dia es veu com una riquesa cultural, era aleshores una realitat natural i, francament, no representava grans entrebancs tenint en compte que els idiomes anaven lligats a les valls, als rius, als grups humans i als camins comercials; principalment, les valls de

55. SMITH, Anthony D., *Nacionalismo y Modernidad...*, p. 153.

56. SIMON TARRÉS, Antoni: "'Catalans' i 'francesos' a l'edat moderna. Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions", *Pedralbes*, 18, vol. II, 1998, pp.391-401; HOLT, Mark P.: "Burgundians into Frenchmen: Catholic Identity in Sixteenth-Century Burgundy", *Changing Identities in Early Modern France*, Duke University Press [Michael Wolfe ed.], Durham & London, 1997, pp. 345-370 (pel cas Borgonya-França).

l'Èssera, l'Isàvena i la Noguera Ribagorçana. Però com molts regnes i comtats d'Antic Règim, de vegades la pluralitat lingüística no representava una barrera per a la cohesió del país, si els habitants es veien clarament representats i identificats en el seu príncep, en l'ocurrència el comte de Ribagorça. No obstant això, aquesta figura desapareix (perd el seu pes simbòlic) quan, recordem-ho, Felip II adquireix el comtat el 1591.

Per tant, la figura reial venia a substituir la del príncep local, esquinçant qualsevol presa de consciència identitària ribagorçana, excepte durant la presència francesa del segle XVII, a efectes contraidentitaris. D'alguna manera, però, la Revolució Francesa o les invasions napoleòniques del segle XIX segellaran lentament tots aquests sentiments locals vers els francesos, fent bascular el sentiment d'identitat i d'autoreconeixement cap a un de superior com podia ser l'espanyol o l'aragonès/català segons el cas o l'època. En definitiva, la manipulació política i les qüestions de protecció i afinitat electiva han estat i segueixen estant a la base de la representació pròpia davant de l'altre.